Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

1941-1943-YILLARIDA FARG‘ONA VODIYSI QISHLOQLARIDAGI IJTIMOIY-MAISHIY AHVOL VA AHOLINING YASHASH SHAROITLARI

Rasulbek Nurmaxammatovich Abdurasulov*
ADTI Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti v.b. (PhD)
✉ rasulbekabdurasulov90@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida Farg‘ona vodiysi — Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlari qishloqlarida aholining ijtimoiy-maishiy hayoti, mehnat resurslarining o‘zgarishi, oziq-ovqat ta’minoti, shaxsiy yordamchi xo‘jaliklarning ahamiyati hamda evakuatsiya qilingan fuqarolarga ko‘rsatilgan insonparvarlik yordami tahlil qilinadi. Maqolada urush davri qishloq hayoti faqat agrar ishlab chiqarish nuqtayi nazaridan emas, balki kundalik turmush, oilaviy mehnat, ijtimoiy birdamlik va insonparvarlik tajribasi bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar

Ikkinchi jahon urushi, Farg‘ona vodiysi, Andijon, Namangan, Farg‘ona, qishloq aholisi, kolxoz, mehnat safarbarligi, tomorqa, oziq-ovqat ta’minoti, evakuatsiya, bolalar, insonparvarlik yordami.

DOI: 10.5281/zenodo.23281854

KIRISH

Ikkinchi jahon urushi yillari O‘zbekiston tarixida iqtisodiy resurslar, mehnat va kundalik hayotning keskin qayta tashkil etilgan davri bo‘ldi. Urushning ta’siri front chizig‘idan uzoqda joylashgan hududlarda ham chuqur sezildi: qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini davlatga topshirish majburiyatlari kuchaydi, mehnatga layoqatli aholining bir qismi harbiy xizmatga safarbar qilindi, kundalik iste’mol mollari tanqisligi esa oilalarning turmushiga ta’sir ko‘rsatdi. Farg‘ona vodiysi agrar salohiyati va aholi zichligi bilan front orti iqtisodiyotida muhim o‘rin tutgan bo‘lsa-da, bu vazifa qishloq jamoalari uchun katta mehnat va ijtimoiy yukni yuzaga keltirdi.

Ushbu maqolada urush yillaridagi agrar jarayonlar paxtachilik, g‘allachilik, chorvachilik va boshqa tarmoqlar bilan bir qatorda qishloq aholisining turmush darajasi, oziq-ovqat bilan ta’minlanishi, tomorqa xo‘jaliklari hamda ko‘chirib keltirilgan aholiga ko‘rsatilgan yordam masalalari bilan bog‘liq holda yoritilgan. Shuningdek maqolada shu yondashuv davom ettirilib, qishloq tarixining ijtimoiy-maishiy qirralarini bir butun jarayon sifatida tahlil qilishni maqsad qiladi.

Tadqiqotning hududiy doirasi Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlarini qamrab oladi. Maqolada tarixiylik, tizimli yondashuv va qiyosiy-tarixiy tahlil tamoyillariga amal qilinadi. Urush yillari mavzusidagi izlanishlar umumlashtiruvchi xulosalar ilmiy adabiyotlar bilan qiyoslanadi; tekshirilmagan raqamlar va arxiv hujjatlariga oid aniqlashtirilmagan rekvizitlar esa fakt sifatida ko‘rsatilmaydi.

1. Urush sharoitida qishloq jamoalarining ijtimoiy tarkibidagi o‘zgarishlar

Urush boshlanishi qishloq xo‘jaligida mehnat resurslari bilan bog‘liq muammolarni keskinlashtirdi. Erkaklarning harbiy xizmatga chaqirilishi natijasida kolxoz va sovxozlarda ishchi kuchi kamaydi. Qishloq xo‘jaligi ishlarini belgilangan muddatlarda bajarish, ekinlarni parvarishlash va hosilni yig‘ib olish vazifalari esa

saqlanib qoldi. Shuning uchun ilgari erkaklar ko‘proq bajargan ishlarning sezilarli qismi ayollar, keksalar va o‘smirlar zimmasiga o‘tdi.

Ayollar paxta va g‘alla yetishtirish, chopiq, sug‘orish, hosil yig‘imi, chorva parvarishi hamda xo‘jalikning boshqa ishlarida faol qatnashdilar. Bu jarayonni faqat ishlab chiqarishdagi ishchi kuchi o‘rnini to‘ldirish sifatida baholash yetarli emas. Ayollar daladagi mehnat bilan bir vaqtda uy-ro‘zg‘or, bolalarni parvarishlash va oilani oziq-ovqat bilan ta’minlash vazifalarini ham bajarishga majbur bo‘ldilar. Demak, urush yillaridagi mehnat safarbarligi oilaviy hayotning ichki taqsimotini ham o‘zgartirdi.

Keksalar va o‘smirlarning qishloq xo‘jaligidagi ishtiroki ham ortdi. Ularning mehnati mavsumiy ishlar va kundalik xo‘jalik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etdi. Biroq bu holat qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining muammolari to‘liq bartaraf etilganini anglatmaydi: mehnat resurslari soni va tajribali ishchilar kamayishi ishlab chiqarishning barqarorligiga ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli qishloq jamoalarining urush davridagi faoliyatini fidoyilik bilan birga, katta zo‘riqish va cheklangan imkoniyatlar sharoitida olib borilgan mehnat sifatida baholash lozim.

2. Moddiy-maishiy sharoit va oziq-ovqat ta’minoti

Urush davrida qishloq aholisi turmushining muhim muammolaridan biri oziq-ovqat va kundalik ehtiyoj mollari bilan ta’minlanish edi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining katta qismi davlat va front ehtiyojlariga yo‘naltirilgan sharoitda oilalarning kundalik iste’mol imkoniyatlari cheklangan. Kolxozlarda mehnat kuni asosida hisob-kitob qilish tizimi mavjud bo‘lib, urush sharoitida xo‘jalik ishlab chiqargan mahsulotdan aholiga tegadigan ulush ham turli omillarga bog‘liq bo‘lgan. Shuning uchun qishloq oilalarining moddiy ahvolini faqat hosil miqdori bilan o‘lchash mumkin emas; mahsulotni taqsimlash tartibi, mehnat kuni uchun beriladigan haq va oilaning mehnat resurslari ham hisobga olinishi kerak.

Shaxsiy tomorqa va yordamchi xo‘jaliklar ko‘plab oilalar uchun oziq-ovqat manbalaridan biri bo‘lib xizmat qildi. Sabzavot va poliz ekinlari yetishtirish, parranda yoki chorva boqish oilalarning ehtiyojlarini qisman qoplashga yordam berdi. Shu bilan birga, tomorqaning imkoniyati oilaning mehnatga layoqatli a’zolari, yer maydoni, suv ta’minoti va boshqa shartlarga bog‘liq edi. Binobarin, tomorqa xo‘jaligini urush davridagi oziq-ovqat muammosini to‘liq hal qilgan vosita sifatida emas, balki markazlashgan ta’minot cheklangan sharoitda oilaning yashab qolish imkoniyatlarini kengaytirgan qo‘shimcha manba sifatida talqin qilish to‘g‘ri bo‘ladi.

Qishloq aholisining turmush sharoitiga frontga ketgan kishilarning oilalari hamda mehnatga layoqati cheklangan fuqarolar holati alohida ta’sir ko‘rsatdi. Bunday oilalar uchun mahalliy tashkilotlar, kolxoz boshqaruvlari va qo‘ni-qo‘shnilar yordami muhim ahamiyat kasb etgan. Biroq yordamning ko‘lami va muntazamligi barcha hududlarda bir xil bo‘lgan, deb aytish uchun alohida tuman va kolxoz hujjatlarini qiyosiy tekshirish zarur.

3. Evakuatsiya qilingan aholiga yordam ko‘rsatish

Urush harakatlari kengaygan sari frontoldi va bosib olingan hududlardan aholini mamlakatning xavfsizroq sharqiy rayonlariga ko‘chirish ishlari amalga oshirildi. O‘zbekiston ham evakuatsiya qilingan aholini qabul qilgan hududlardan biri bo‘ldi. Farg‘ona vodiysida ularni joylashtirish masalasi mavjud uy-joy, oziq-ovqat, tibbiy xizmat va mehnat bilan ta’minlash imkoniyatlari bilan chambarchas bog‘liq edi. Bu vazifa mahalliy idoralar bilan bir qatorda, qishloq jamoalari va oddiy oilalarning ham ishtirokini talab qildi.

Urush yillarida ko‘chirib keltirilgan aholiga ko‘mak berish qishloq aholisi zimmasiga qo‘shimcha ijtimoiy mas’uliyat yukladi. Mahalliy aholining o‘zi ham oziq-ovqat va maishiy tovarlar tanqisligini boshdan kechirgan sharoitda boshpana, taom va kundalik ehtiyojlar bilan bo‘lishish insonparvarlikning amaliy ko‘rinishi edi. Bu jarayonni faqat rasmiy tashkiliy chora sifatida emas, balki mahalliy jamiyatning urush davridagi kundalik hayotiga singib ketgan o‘zaro yordam tajribasi sifatida ham o‘rganish zarur.

Evakuatsiya qilingan bolalar va ota-onasiz qolgan voyaga yetmaganlarga g‘amxo‘rlik masalasi alohida o‘rin tutadi. Bolalarni bolalar uylari yoki mahalliy oilalarga joylashtirish, ularning oziq-ovqat, kiyim-kechak va tarbiya ehtiyojlarini qondirish mahalliy tashkilotlar hamda fuqarolardan muvofiqlashtirilgan harakatni talab qilgan. Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlariga evakuatsiya qilingan bolalar va bolalar muassasalari masalasi alohida tadqiqotlarda ham yoritilgan; bu ishlar mintaqada evakuatsiya tarixini manbalar asosida chuqur

o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [2].

Shu o‘rinda evakuatsiya va majburiy deportatsiya tushunchalarini farqlash muhim. Evakuatsiya odatda harbiy xavf ostidagi hududlardan aholini xavfsiz joylarga ko‘chirishni anglatsa, deportatsiya ayrim xalqlar va aholi guruhlarining davlat qarorlari asosida majburiy ko‘chirilishini bildiradi. Har ikki jarayon urush yillarida Farg‘ona vodiysi demografik tarkibiga ta’sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin, biroq ularning huquqiy asoslari, ko‘chirish sharoitlari va ijtimoiy oqibatlarini bitta hodisa sifatida aralashtirib yubormaslik lozim [3].

4. Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlari: umumiylik va hududiy xususiyatlar

Uch viloyatning urush davridagi tajribasini qiyoslashda, avvalo, ularni birlashtirgan jihatlar ko‘zga tashlanadi: qishloq xo‘jaligining front orti iqtisodiyotidagi ahamiyati, mehnat resurslarining kamayishi, ayollar va yoshlarning mehnatdagi ishtiroki, oziq-ovqat ta’minotidagi qiyinchiliklar hamda evakuatsiya qilingan fuqarolarni joylashtirish vazifalari. Shu bilan birga, viloyatlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun ekin maydonlari, kolxozlar soni, mehnatga layoqatli aholi, hosildorlik, evakuatsiya qilinganlar soni va yordam shakllariga oid ma’lumotlarni bir xil mezonlar asosida solishtirish talab etiladi.

Farg‘ona vodiysining tabiiy-geografik va xo‘jalik sharoiti qishloq turmushiga ta’sir qilgan muhim omillardan edi. Sug‘orma dehqonchilik, paxtachilik va boshqa ekinlar yetishtirish bilan bog‘liq mavsumiy ishlar aholining kundalik mehnat ritmini belgilab bergan. Biroq uch viloyatdagi tajribani umumiy tavsif bilan cheklash ilmiy xulosalarning aniqligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli bu sohada olib borilgan tadqiqotlarda ko‘rsatilgan qiyosiy yondashuvni davom ettirib, har bir viloyat bo‘yicha arxiv hujjatlari, statistik ma’lumotlar va mahalliy tarixiy materiallarni alohida tahlil qilish lozim.

Mintaqaviy qiyoslash yana bir muhim xulosaga olib keladi: urush davridagi qishloq aholisi faqat davlat topshiriqlarini bajaruvchi ishchi kuchi bo‘lmagan. Ular bir vaqtning o‘zida o‘z oilasini ta’minlash, xo‘jalikni davom ettirish, frontga yordam berish va ko‘chirib keltirilgan insonlarni qo‘llab-quvvatlash vazifalarini bajargan. Ana shu ko‘p qirrali mas’uliyat qishloq jamoalarining tarixiy tajribasini anglashda markaziy ahamiyatga ega.

Natijalar va muhokama

Ikkinchi jahon urushi yillarida O’zbekiston qishloq aholisining yashash sharoitlarida olib borilgan ilmiy izlanishlarda mavzularni ijtimoiy tarix nuqtayi nazaridan umumlashtirish bir nechta natijani ko‘rsatadi. Birinchidan, frontga safarbarlik qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining mehnat tarkibini o‘zgartirib, ayollar, keksalar va o‘smirlarning zimmasidagi vazifalarni ko‘paytirdi. Ikkinchidan, davlat ehtiyojlari uchun mahsulot yetkazib berish va iste’mol mollari tanqisligi qishloq oilalarining moddiy sharoitini murakkablashtirdi. Uchinchidan, tomorqa va yordamchi xo‘jaliklar oilalarning oziq-ovqat ta’minotida muhim qo‘shimcha manba bo‘lib qoldi. To‘rtinchidan, evakuatsiya qilingan aholini qabul qilish mavjud ijtimoiy resurslarga qo‘shimcha bosim tug‘dirgan bo‘lsa-da, o‘zaro yordam va insonparvarlik amaliyotini namoyon etdi.

Maqolaning muhim xulosalaridan biri shuki, qishloq tarixini faqat ishlab chiqarish rejalari va hosil ko‘rsatkichlari orqali tushuntirib bo‘lmaydi. Agrar ishlab chiqarishning barqarorligi oilalarning oziq-ovqat bilan ta’minlanishi, mehnat taqsimoti, uy-ro‘zg‘or sharoiti va mahalliy hamjihatlik bilan uzviy bog‘liq edi. Shuning uchun kelgusidagi izlanishlarda kolxozlarning hisobotlari, tuman ijroiya qo‘mitalari hujjatlari, evakuatsiya komissiyalari materiallari va shaxsiy xotiralarni bir-biri bilan solishtirish ayniqsa muhimdir.

Xulosa

1941–1945-yillarda Farg‘ona vodiysi qishloqlarining ijtimoiy-maishiy hayoti front orti iqtisodiyotining talablari, mehnat resurslaridagi o‘zgarishlar va oilalarning kundalik ehtiyojlari o‘rtasidagi murakkab munosabatlar bilan belgilanadi. Erkaklarning frontga safarbar qilinishi ishlab chiqarishdagi mehnat taqsimotini o‘zgartirdi; ayollar, keksalar va o‘smirlar qishloq xo‘jaligi ishlarida katta yukni o‘z zimmalariga oldilar. Shu bilan birga, davlatga mahsulot topshirish majburiyatlari va kundalik mahsulotlar tanqisligi aholining moddiy ahvoliga ta’sir ko‘rsatdi.

Shaxsiy tomorqa va yordamchi xo‘jaliklar oilalarning oziq-ovqat ehtiyojlarini qisman qoplashda muhim rol o‘ynadi. Evakuatsiya qilingan fuqarolar va bolalarga yordam ko‘rsatish esa mahalliy jamoalar uchun

qo‘shimcha mas’uliyat bo‘lib, qiyin sharoitda ham insonparvarlik va o‘zaro ko‘mak qadriyatlari saqlanganini ko‘rsatadi. Bunday yordamning ko‘lami va hududiy farqlarini aniqroq belgilash uchun viloyat, tuman va kolxozlar kesimidagi birlamchi hujjatlarni yanada kengroq jalb etish zarur.

Umuman olganda, Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlari misolida urush yillaridagi qishloq hayotini o‘rganish O‘zbekiston tarixining nafaqat agrar-iqtisodiy, balki ijtimoiy va insoniy qirralarini ham ochib beradi. Qishloq aholisi mehnati, kundalik turmush strategiyalari va evakuatsiya qilinganlarga ko‘rsatilgan yordam urush davri jamiyatining muhim tarixiy tajribasi sifatida baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurasulov R.N. Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi (1941–1945-yillar, Andijon, Namangan, Farg‘ona viloyatlari misolida): o‘quv qo‘llanma. – Andijon, 2026.

2. Tashkhudjaev M.V. The Children and Children’s Homes Evacuated to Andijan, Namangan and Fergana Regions During World War Two // Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2024. – Vol. 36. – P. 1–4. – DOI: 10.62480/tjms.2024.vol36.5509.pp1-4.

3. Mahamadyunusov Sh. Ikkinchi jahon urushi yillarida Farg‘ona vodiysiga deportatsiya qilingan xalqlarning ijtimoiy ahvoli va mehnat faoliyati // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2022. – Maxsus son. – B. 72–78. – DOI: 10.47689/2181-1415-vol3-iss2/S-pp72-78.

4. Народное хозяйство СССР за 70 лет. Юбилейный статистический ежегодник. – Москва: Финансы и статистика, 1987.

5. Великая Отечественная война 1941–1945. Военно-исторические очерки. – Москва: Наука, 1998.

6. Из истории дружбы украинского и узбекского народов 1941–1945 гг.: сборник документов и материалов. – Киев: Наукова думка, 1968.

7. Братскою дружбой сильны. О дружбе и сотрудничестве трудящихся Ленинграда и Узбекистана. – Ташкент: Узбекистан, 1982.

8. Пулатов И. Андижанская партийная организация в годы Отечественной войны. – Ташкент, 1960.

9. O‘zbekiston Milliy arxivi materiallari.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi arxivi Andijon va Farg‘ona viloyat bo‘limlari materiallari.